

Ганна Володимирівна Індиченко,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу історії академічної науки
Інституту архівознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-2225-0214
e-mail: Indychenko@ukr.net

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКА МІЖАКАДЕМІЧНА СПІВПРАЦЯ У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ (1953–1970)

Мета роботи. У дослідженні на підставі маловідомих і почасти недосліджених архівних документів проведено історичну реконструкцію українсько-угорського наукового академічного співробітництва 1953–1970 років. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні історико-архівознавчого, джерелознавчого, хронологічного методів, а також методів аналітико-синтетичного опрацювання документів і наукової експертизи. **Наукова новизна** роботи полягає в систематизації та аналізі розлогого комплексу архівних джерел з історії українсько-угорських міжакадемічних зв'язків, уведенні до наукового обігу ще не досліджених архівних документів та здійсненні на їхній основі комплексної реконструкції напрямів та форм співробітництва академічних установ і окремих учених України та Угорщини. Також цим дослідженням

здійснюється популяризація Архівного фонду НАН України. **Висновки.** Грунтуючись на аналізі архівних документів і використовуючи окремі наукові розробки українських учених у досліджуваній проблематиці, робимо висновок, що наукове співробітництво між українськими та угорськими вченими протягом 1953–1970 рр. розвивалося динамічно і спрямовувалося на вирішення важливих наукових питань. Особливо плідним виявилось співробітництво в напрямі практичного впровадження результатів наукових досліджень. Якщо в 50-х роках і на початку 60-х років ХХ ст. співробітництво мало частково ознайомчий характер із напрацюваннями як українських, так і угорських науковців, то з середини 60-х років ХХ ст. двостороння співпраця актуалізувалася завдяки виконанню спільних науково-дослідних розробок за багатьма

напрямами. Найдієвішою була спільна діяльність у галузі біохімії, хімії, фізіології, геології, геофізики, зоології, математики, кібернетики, а також у соціогуманітарних науках.

Ключові слова: співробітництво, наука, історична реконструкція, архівний документ, Україна, Угорщина, Архів Президії НАН України, Інститут архівознавства НБУВ.

Актуальність теми дослідження. Архівні документи з питань міжнародної наукової діяльності мають великий інформативний потенціал для дослідника в реконструкції цілісної історії української академічної науки. Хоч Архівний фонд НАН України активно розробляється вітчизняними науковцями, досі лишається комплекс документних ресурсів з міжнародної наукової діяльності, які маловідомі, частково не досліджені і потребують ретельного опрацювання, введення в науковий обіг і підготовки на їхній основі аналітичних наукових доробків. Це дослідження актуальне з позицій цілісного вивчення співробітництва між українськими й угорськими вченими із залученням широкого кола архівних документів, що сприятиме відтворенню двосторонніх відносин України та Угорщини в науковій сфері широкого хронологічного зрізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджувана нами проблема лише частково висвітлювалася в наукознавстві в контексті переважно загального вивчення міжнародної діяльності АН УРСР або часткового дослідження цього питання за окремими напрямами. Спеціальних наукових досліджень за запропонованою темою не проводилося.

У галузі гуманітаристики слід згадати наукові розвідки О. Адамашин [1] та С. Віднянського [2]. А. Загородній окреслив загальний розвиток міжнародного наукового співробітництва НАН України за час, коли президентом Академії наук був акад. Б. Є. Патон [3]. Джерелознавчі дослідження історії НАН України широкого хронологічного діапазону провадяться Інститутом архівознавства НБУВ (далі – ІА НБУВ) і висвітлюються у збірниках документів і матеріалів, в яких, починаючи від моменту активізації міжнародної наукової діяльності АН УРСР, публікуються й окремі документи з її міжнародної діяльності, зокрема щодо періодів 1956–1960 рр. і 1961–1965 рр. [4]. Авторка статті здійснювала джерелознавчий пошук та науково-археографічне редагування архівних документів за згадані роки та опублікувала низку наукових розвідок з

міжнародної діяльності АН УРСР. Авторка ставить за мету також популяризувати архівну спадщину української академічної науки, оскільки основою дослідження є архівні документи.

Наукова розвідка спирається передусім на архівні матеріали. До дослідження було залучено широке коло архівних документів, які відклалися в Архіві Президії НАН України та ІА НБУВ, а також у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) та окремих архівах науково-дослідних установ НАН України. Основний масив досліджених документів походить з Архіву Президії НАН України, де опрацьовано опис «Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями». В архівних справах за цим описом відклалися звітні документи з міжнародної діяльності АН УРСР та її установ, плани відряджень, звіти окремих учених про відрядження до Угорщини, довідки та інформації, направлені до директивних органів, листування з установами АН УРСР та АН СРСР з приводу прийому вчених, а також з угорськими науковими установами тощо.

В ІА НБУВ зберігаються фонди окремих академічних установ та видатних учених НАН України. У контексті пропонованого дослідження залучено документи ф. 258 «Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР», ф. 264 «Інститут математики АН України», ф. 360 «Об'єднаний Інститут економіки НАН України». Документи з міжнародної діяльності із цих фондів репрезентовані щорічними звітами, довідками про відвідування установ іноземними вченими, звітами окремих учених про наукові відрядження до Угорщини, пропозиціями від академічних установ до Президії АН УРСР з обґрунтуванням доцільності відряджень співробітників до наукових установ Угорщини в рамках виконання науково-дослідних робіт тощо. З особових фондів видатних учених опрацьовано за темою дослідження ф. 7 «Бродський Олександр Ілліч» з огляду на міжособистісні контакти видатного українського фізико-хіміка з угорськими колегами.

Мета дослідження. У дослідженні запропоновано історичну реконструкцію співробітництва науково-дослідних установ АН УРСР із науково-дослідними установами Угорщини протягом 1953–1970 рр. на основі залучення до аналізу передусім маловідомих та ще не введених до наукового обігу архівних документів.

Виклад основного матеріалу. Від середини 50-х років ХХ ст. дещо послабився політичний тиск на українську науку. До цього часу завершився період відновлення академічної науки після суттєвих людських і матеріально-технічних втрат у Другій світовій війні. Українська наука швидкими темпами розвивалася, відбудовувалася матеріально-технічна база, формувалися та діставали визнання наукові школи під проводом видатних українських учених не лише в Україні та СРСР, а й за кордоном. Прискореними темпами розвивалися такі галузі науки, як ядерна фізика, радіофізика й електроніка, обчислювальна математика, кібернетика, хімія, геологія тощо.

Наукові дослідження українських учених активно впроваджувались у практику – промисловість, сільське господарство, військово-промисловий комплекс, космічні розробки. Дещо активізувалися дослідження в галузі соціогуманітаристики. Особливо плідно розвивалося міжнародне наукове співробітництво з країнами Східної та Центральної Європи, з якими Україну пов'язували географічна близькість і спільні моменти історії. Динамічними та взаємовигідними були зв'язки українських та угорських учених, а напрями співпраці постійно розширювалися.

Найбільш багатогранною формою двостороннього співробітництва була участь у міжнародних наукових заходах – сесіях, конференціях, конгресах, здійснювалися також взаємне відвідування делегаціями й окремими вченими науково-дослідних організацій України та Угорщини, наукова спеціалізація на базі академічних установ, обмін науковими виданнями і науково-технічною документацією, реалізація спільних наукових проєктів тощо.

Зауважимо, що загальне керівництво міжакадемічним науковим співробітництвом здійснювалося централізовано: як зазначає А. Загородній, «відповідно до загальних планів роботи АН СРСР і Державного комітету Ради Міністрів СРСР з науки і техніки» [3, арк. 99]. Це ускладнювало й бюрократизувало науково-організаційну роботу за цим напрямом. Українська академія наук постійно намагалася позбутися чинницької опіки з боку союзних органів, або хоча б її послабити, на що були спрямовані рішення, ухвалені Президією АН УРСР стосовно посилення ефективності міжнародної наукової діяльності Академії наук та певної її незалежності від союзної академії.

Необхідно зважати на той факт, що наукові розробки українських учених були добре відомі іноземним дослідникам, адже на той час українська академічна наука вже завоювала міжнародний авторитет, формувалися потужні наукові школи, розширювалася географія академічної науки та розбудовувалась її структура. Не дивно, що АН СРСР зарубіжні академії наук та інші організації буквально «закидували» запитами щодо надання відповідних можливостей у відвідуванні провідних українських установ та подальшій спеціалізації на їхніх базах своїх учених.

Від середини 50-х років ХХ ст. органами державної влади СРСР було ухвалено низку рішень, спрямованих на надання науково-технічної допомоги країнам т. зв. *народної демократії*, вчені яких почали проходити спеціалізацію у провідних дослідних центрах Союзу. Для українських учених також частково відчинялися кордони, більш прилюдною ставала українська наука й для угорської наукової спільноти.

Період з 1953 р. до 1960 р. можна вважати етапом формування напрямів співробітництва, ознайомлення з досвідом наукових досліджень українськими й угорськими дослідниками, тоді як після 1960-х років двостороння наукова співпраця набула нових рис та форм, втілюючись у реалізацію спільних наукових розробок. Слід наголосити на значній кількості міжнародних наукових заходів, організатором яких була АН УРСР у цей період, що сприяло зміцненню наукового співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи [5].

Поштовхом до двостороннього наукового співробітництва можна вважати візит делегації угорських учених до АН УРСР, який тривав з 24 по 29 липня 1953 р. Угорську академію наук (далі – УАН) представляли її президент акад. І. Русняк та акад. І. Терє. Президент АН УРСР акад. О. В. Палладін влаштував 25 липня прийом на честь гостей, під час якого розповів про наукові дослідження в різних галузях наук, здійснювані АН УРСР. Акад. І. Русняк натомість ознайомив присутніх з діяльністю УАН. Угорські вчені відвідали Інститут біохімії, Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця, Анатомічний музей, Інститут зоології, а також Державний музей Т. Г. Шевченка [6, арк. 91].

Подальша співпраця розвивалася динамічно. У 1957 р. установи АН УРСР відвідали 15 угорських учених різних наукових спеціалізацій. Якщо ж наводити статистику відвідувань наукових установ

науковцями України й Угорщини, наприклад, у 1958–1962 рр., то звітні документи АН УРСР з міжнародної наукової діяльності надають нам такі цифри: в 1958 р. установи АН УРСР відвідали 20 угорських учених, а в угорських установах побували 8 учених АН УРСР [7, арк. 82–110]; в 1959 р. наукові установи АН УРСР відвідав 21 учений УАН. Протягом 1960 р. в установах АН УРСР побували 25 угорських учених і спеціалістів. Цього ж року в наукових відрядження в УНР перебували 16 наукових працівників АН УРСР. Якщо в 1961 р. 18 учених Угорщини відвідали українські академічні установи, то вже в 1962 р. їхня кількість становила 83 особи [8, арк. 1–26]. Зазначені цифри засвідчують той факт, що співробітництво в науковій сфері між Україною та Угорщиною розвивалося на постійній основі з тенденцією до щорічної активізації.

У галузі фізіології, мікробіології, хімії, біохімії співробітництво українських та угорських учених розвивалось особливо пришвидшеними темпами. Акад. О. В. Палладін ще в 1953 р. був обраний почесним членом Угорської академії наук, він неодноразово відвідував угорські науково-дослідні установи біохімічного профілю. Перебуваючи в Угорщині в 1961 р., акад. О. В. Палладін брав участь у роботі національного з'їзду фізіологів, виступивши з доповіддю.

Привертає увагу перебування в Києві у травні 1955 р. угорської делегації у складі відомого біохіміка акад. Штрауба Ф. Бруно – директора Медико-хімічного інституту, члена Президії УАН, академіка-секретаря Відділу біологічних наук цієї академії, а також наукового співробітника Науково-дослідного інституту сільського господарства УАН, д. б. н. Ласло Гашпара.

Під час візиту угорські вчені відвідали Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського, де виявили інтерес до розробок у галузі застосування мічених атомів для хімічних досліджень, а також Інститут фізіології рослин і агрохімії, в якому ознайомилися з роботами із застосування мічених атомів для агрохімічних досліджень; в Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця науковці зацікавилися розробками лабораторії біофізики. Крім того, акад. Штрауб Ф. Бруно після завершення роботи делегації залишився в Києві та брав участь у роботі Всесоюзного з'їзду фізіологів, біохіміків і фармакологів, що проходив у Києві з 19 по 28 травня 1955 р. [9, арк. 9–10].

Налагодити довготривалі наукові зв'язки в галузі хімії вдалось у грудні 1955 р., коли протягом трьох днів у Києві перебувала делегація угорських учених-хіміків у складі директора Хімічного інституту УАН акад. Гези Шай, заступника директора цього інституту к. х. н. Дьєрдьє Олаха та наукового співробітника, к. х. н. Дьюлі Харді. Під час цього візиту були встановлені наукові зв'язки угорських учених з ученими українських академічних інститутів – фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського, органічної хімії, загальної та неорганічної хімії [9, арк. 11].

Відбувався науковий обмін останніми досягненнями між українськими та угорськими біохіміками. Зокрема, в 1957 р. Інститут біохімії відвідала заступник директора Інституту біохімії УАН проф. Собольчі Ласлоне, яка виступила з доповіддю про нові дані в галузі вивчення угорськими біохіміками дегідрати 3-фосфогліцеринового альдегіду [10, арк. 1–16].

Розробка та випробування нових білкових, ферментних, вітамінних та інших біологічно активних сполук були одними з наукових пріоритетів діяльності провідної української біохімічної установи. Результати роботи за цим напрямом привертали увагу угорських біохіміків. Прикладом цього може слугувати тривала спеціалізація (з другої половини квітня по травень 1961 р.) в українському Інституті біохімії угорської вченої-біохіміка Етельки Біску, яка ознайомлювалася з роботами в галузі методики вивчення механізму денатурації білка. За цією тематикою дослідницю цікавили як теоретичні розробки, так і конкретні методики. Зокрема, клопочучись про відрядження, вчена зазначала, що «хотіла б працювати у проф. В. О. Беліцера в Інституті біохімії Академії наук УРСР у Києві» [11, арк. 91].

Привертає увагу насамперед своєю довготривалістю наукове відрядження до Угорщини в 1958 р. акад. В. П. Комісаренка і наукового співробітника Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця, к. мед. н. Т. К. Валуєвої. Українські вчені упродовж чотирьох тижнів вивчали досягнення угорських колег у галузі патофізіології та ендокринології.

Слід зазначити, що в українському академічному просторі тривалі наукові відрядження до 1960 р. були ще поодинокими через брак інвалюти та недостатність квот для українських учених, які надавала АН СРСР для відряджень за кордон. Досвід організації досліджень у цій галузі

угорських учених, безперечно, мав стати в пригоді в Україні, зокрема для налагодження роботи Науково-дослідного інституту ендокринології та обміну речовин, засновником і першим директором якого в 1965 р. став акад. В. П. Комісаренко.

Загалом розвиток двостороннього наукового співробітництва в галузі фізіології був пріоритетним для двох академій наук, про що свідчить значна кількість відряджень учених-фізіологів України та Угорщини. У 1960 р. завідуючий фізіологічною лабораторією УАН проф. Оскар Корєф ознайомився з науковою діяльністю Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця та взяв участь у роботі конференції з питань біофізики й механізму дії іонізуючої радіації, проведеної в м. Києві Інститутом біофізики АН СРСР та Інститутом фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР [12, арк. 25–41].

Знаковим виявилось відрядження в жовтні 1962 р. к. б. н. Б. Є. Єсипенка до Угорщини. Український учений відвідав Інститут експериментальної медицини, Інститут фізіології медичного університету в Будапешті, в м. Печ – інститути анатомії, фізіології, Інститут біофізики медичного університету, а також одну з лабораторій Інституту експериментальної хірургії. Борис Єсипенко детально ознайомився з напрямками роботи кожної відвіданої ним установи. У звіті про результати відрядження український дослідник відзначав експериментальну роботу угорських колег за темою «Про роль гіпоталамусу у взаємовідношеннях органів видільної та травної систем». Результати цієї роботи, на думку Б. Є. Єсипенка, мали велике значення для тематики, яку розробляла лабораторія фізіології виділення Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця, і дістали втілення у спільній публікації з угорським фізіологом [13, арк. 52–57].

Протягом трьох тижнів (26 січня – 17 лютого 1963 р.) с. н. с. Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця І. В. Касьяненко ознайомлювалася з роботою лікувальних закладів та наукових установ у містах Будапешт, Сегед, Дебрецен [14, арк. 27–52]. Український фізіолог оволоділа новітніми методами функціональних досліджень шлунково-кишкового тракту, ознайомила з експериментальними науковими дослідженнями в галузі травлення, новими біохімічними дослідженнями, досягненнями угорських учених у галузі ендокринології. Також під час відрядження українська дослідниця засвоїла методи біопсії шлунка, печінки, де-

тально ознайомилася з методом лапароскопії, зробила креслення нового зонду для біопсії шлунка, сконструйованого доц. Варро тощо. Дослідниця у звіті про результати відрядження зауважувала, що «на даний час в Україні не використовують біопсію печінки, лапароскопію, біопсію шлунка, важливих функціональних методів досліджень шлунково-кишкового тракту і печінки. Ці методи мають велике значення для діагностики різних захворювань, у т. ч. раку і цирозу» [14, арк. 51–52], саме тому вона наполягала на їх широкому впровадженні в столичних і обласних лікарнях. Інга Касьяненко звертала увагу на необхідність широкого впровадження в лікарнях і біохімічних проб, які вона детально описала у своєму звіті. Важливо, що за результатом цього відрядження було проведено наукову конференцію відділу клінічної фізіології Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця, кафедри терапії Київського медичного інституту й Київської лікарні Міністерства охорони здоров'я УРСР і прийнято постанову щодо впровадження в лікарську практику цієї лікарні згаданих напрацювань.

Від 13 грудня до 3 травня 1966 р. в науковому відрядженні в Угорщині перебував с. н. с. Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця к. мед. н. В. Б. Тимченко, який вивчав найновішу електронну мікроскопічну техніку та її застосування в дослідженнях тонкої структури синаптичних утворень центральної нервової системи в Інституті анатомії акад. УАН Яноша Стентаготаї (Будапештський медичний університет). Український науковець ознайомлювався з морфологічною технікою досліджень у цьому напрямі. Інститут анатомії був обраний для відрядження у зв'язку з широким визнанням наукового доробку цього закладу [15, арк. 258–269]. Наукові розробки всесвітньо відомого вченого акад. Яноша Стентаготаї в галузі макро- і мікроструктури, морфології й фізіології нервової системи викликали неабиякий науковий інтерес серед українських учених.

Інтенсивним також було співробітництво біохіміків. З 17 по 21 червня 1963 р. з метою обміну досвідом роботи в галузі вивчення білків завідувач лабораторією структури і функцій білка Інституту біохімії АН УРСР акад. В. О. Беліцер відвідав Інститут біохімії УАН, де відбулось обговорення досліджень за цим напрямом роботи, участь у якому взяв український учений. Він зазначав, що «академік Штрауб [Ф. Бруно]

попередив мене, що від мене очікуються передусім критичні зауваження і щоб я, не соромлячись, виказував свої міркування» [16, арк. 58]. За результатами відрядження український учений визнав за потрібне звернутися до вченої ради Інституту біохімії з проханням до Президії АН УРСР порушити питання про передання Інституту біохімії АН УРСР технічної документації на виготовлення автоматичного колектора фракцій, розробленого Інститутом біохімії УАН, який після виготовлення та апробацій міг би успішно впроваджуватися в лабораторіях, що стосувалися колоночної хроматографії [16, арк. 56–61].

У Будапешті з 13 по 16 серпня 1963 р. відбувався симпозіум з питань трансформацій та бактеріоціногенії, організований УАН та Угорським інститутом генетики, участь в якому брала к. б. н., с. н. с. Інституту мікробіології ім. Д. К. Заболотного Д. Т. Дехтяренко. Від 2 вересня до 29 вересня 1963 р. к. б. н. Т. В. Варецька працювала в Інституті біохімії УАН, де ознайомлювалася з дослідженнями в галузі вивчення структури і функцій білків, опановувала сучасні методи виділення та очистки білків-ферментів і метод обмеженого протеолізу білків для використання його у вивченні структури білкової молекули. Цей науковий візит становив інтерес у зв'язку з розробкою наукової теми «Макроструктура білків і значення її природних і штучних модифікацій для біологічних функцій» [16, арк. 113–116]. У 1962 р. угорський мікробіолог О. Ференц працював у відділі патогенних організмів Інституту мікробіології ім. Д. К. Заболотного, де ознайомлювався з дослідженнями в галузі фітонцидів.

Значні перспективи відкривалися перед українськими та угорськими ученими – *зоологами і ботаніками* у вивченні флори і фауни, а також *геологами* в дослідженні Карпатського регіону. У царині ботаніки спільні дослідження провадилися в галузі систематики рослин. Центральний республіканський ботанічний сад встановив і підтримував постійні зв'язки з угорськими ботаніками, обмінюючися науковими виданнями, інформацією про колекції рослин, насінням та посадковим матеріалом.

Обміну досвідом у галузі зоології сприяв візит до Інституту зоології АН УРСР у 1957 р. директора Будапештського геологічного інституту, палеонтолога, проф. М. П. Крицюя, який детально вивчав роботу відділу палеозоології. Угорськими й українськими зоологами вивчався колекційний матеріал. Так, у 1960 р. завідуючий відділом Інституту зоології

АН УРСР д. б. н. М. А Воїнственський перебував в Угорщині у відрядженні, під час якого вивчав матеріали з викопної фауни наземних хребетних, що зберігаються в угорських музеях, виокремив частину матеріалів з УРСР (одеські карстові печери, печери гірського Криму), які не могли точно визначити в СРСР через недостатню кількість порівняльного матеріалу, а також встановлював контакти з ученими-палеозоологами УНР. Також ним виконувалося завдання ознайомитися з організацією мисливського господарства Угорщини. Під час відрядження були опрацьовані палеонтологічні колекції Зоологічного музею, матеріали Геологічного інституту УАН, відбулися відвідини Будапештського університету (кафедри порівняльної анатомії та загальної біології, систематики, палеозоології), печер, де проводилися розкопки й дослідження, Біологічного інституту в Тихані. Ознайомлення з печерами було важливим з огляду на те, що низка кримських об'єктів є подібними за характером до угорських, і тому розглядалася можливість організації подальшої роботи за тими методами, які використовували угорські вчені. Результатом стали домовленості про обмін матеріалами. Український учений підкреслював, що УАН проводилася робота зі створення «Фауни Угорщини», і в Україні здійснювалася така сама робота стосовно фауни УРСР. Отож виникає низка загальних питань для спільного вирішення, оскільки фауна УРСР та Угорщини є дуже близькими. Цінним видався й досвід організації мисливських господарств Угорщини. Важливі відомості було отримано відносно годування, утримання й розведення фазанів, що було корисним для України, де в той період було розпочато роботу з розведення цих птахів і відповідні господарства ще перебували на стадії організації. Український учений відвідав й інші господарства, в яких розводили велику дичину – оленів, ланей, муфлонів, диких свиней, косуль. Набуті знання, на його думку, можна було б успішно використати в господарствах подібного типу у Криму й Карпатах. Корисним виявилось й ознайомлення із системою організації мисливських добровільних товариств в Угорщині [17, арк. 3–12].

У 1961 р. науковий співробітник Інституту ґрунтознавства та агрохімії УАН Йозеф Бочкай відвідав український Інститут зоології. Угорський учений-зоолог Іштван Немет ознайомився у провідній зоологічній науковій установі України з дослідженнями з питань захворювання риб

та боротьби з паразитами, що викликають різні хвороби. У його індивідуальному плані роботи в українській установі йдеться про стрімкий розвиток рибництва в Угорщині. Отже, нагальним на той період було вивчення наукових доробків провідних науково-дослідних європейських установ з аналогічними дієвими розробками, зокрема в Інституті зоології АН УРСР. Такі розвідки провадилися під керівництвом відомого українського науковця з вивчення захворювань риб через паразитів і розробника заходів боротьби з ними акад. О. П. Маркевича [11, арк. 43].

У 1962 р. було здійснене відрядження к. б. н., с. н. с. П. М. Мажуги до Угорщини в лабораторію проф. Кромплехера з метою вивчення новітніх методик гістологічних досліджень [18, арк. 135]. У липні 1963 р. на Міжнародній конференції з питань нейроморфології м. н. с. Інституту зоології к. мед. н. Л. Ю. Гончаренко зробила доповідь на тему «Деякі дані про ембріогенез ядер трійчастого нерва людини» [19, арк. 1–4].

Станом на 1965–1966 рр. Центральний республіканський ботанічний сад підтримував наукові зв'язки з 247 ботанічними садами та іншими ботанічними установами з 47 країн світу, з яких 9 установ – ботанічного профілю з Угорщини. У цей період науковці Угорщини відвідували ЦРБС і вивчали досвід у галузі інтродукції, фізіології та алелопатії рослин [20, арк. 102].

Дієвим було співробітництво за лінією Карпато-Балканської геологічної асоціації (КБГА, згодом – Карпато-Балканська асоціація), що об'єднувала геологів, які вивчали фундаментальні проблеми загальної і регіональної геології Карпат і Балканського півострова. Упродовж 1958 р. АН УРСР організувала низку міжнародних наукових заходів, зокрема IV з'їзд КБГА, що відбувався 16–29 вересня 1958 р. у Києві та Львові, в роботі якого брали участь й угорські вчені. Сукупно 50 іноземних учених взяли участь у роботі з'їзду. Цей захід мав не лише наукове, а й практичне значення, адже українською стороною були організовані геологічні екскурсії Карпатами, що дозволило на практиці обмінятися напрацюваннями в цій галузі та виробити спільні напрями подальших досліджень. Співробітництво за лінією КБГА було плідним і довготривалим. Участь АН УРСР у цій асоціації сприяла дослідженню складної геологічної будови Карпато-Балкано-Динарської області і вирішенню завдань з пошуку рудних та нерудних корисних копалин [21, арк. 26].

У 1958 р. з дослідженнями в галузі конструювання геофізичної апаратури дістали змогу ознайомитися наукові співробітники Інституту геологічних наук АН УРСР к. г.-м. н. В. В. Кравець та к. г.-м. н. Т. С. Лебедев. Протягом 1959 р. до УНР було відряджено трьох співробітників АН УРСР, які брали участь у роботі наукових з'їздів та конференцій з питань геології. Так, завідувача відділом Інституту геологічних наук АН УРСР д. г.-м. н., с. н. с. О. К. Каптаренко-Черноусова брала участь у роботі Міжнародної наукової конференції з дослідження мезозою Угорщини, на якій виступила з доповіддю «Стратиграфія мезозойських відкладів Української РСР». В. П. Костюк, к. г.-м. н., с. н. с. Інституту геології корисних копалин АН УРСР, у складі делегації АН УРСР брав участь у роботі Міжнародної геохімічної конференції. У роботі наукового симпозіуму з питань геофізики, що проходив в Угорщині, брав участь д. г.-м. н., с. н. с. Інституту геологічних наук В. Б. Соллогуб. 23 грудня 1960 р. у м. Києві на базі геофізичних відділів і станцій АН УРСР, а саме Інституту геології корисних копалин (м. Львів), геофізичної лабораторії та Димерської магнітної станції Інституту геологічних наук (м. Київ) і Сейсмічного сектору АН УРСР з філіалом у м. Львові, було створено Інститут геофізики АН УРСР, що сприяло активізації співробітництва з ученими Центральної Європи в галузі фундаментальної, експериментальної і прикладної геофізики.

Суттєвих зусиль для спільних українсько-угорських досліджень у галузі геофізики доклав д. г.-м. н. В. Б. Соллогуб (з 1967 р. – чл.-кор. АН УРСР). У 1966 р. він брав участь у робочій нараді з вироблення програми спільних досліджень Глибинного сейсмічного зондування і Карпато-Балканського регіону, яка відбувалася в Угорщині [20, арк. 52]. Від цього року розпочалась активна робота багатьох академій наук у рамках програми діяльності Європейської сейсмологічної комісії з проблеми «Планетарні геофізичні дослідження».

Українські геологи наголошували на тому факті, що території УРСР і сусідніх з нею областей Болгарії, Румунії, Польщі, Чехословаччини й Угорщини розташовуються в геологічному відношенні вздовж зони зчленування південно-західної околиці Руської платформи з Карпатською геосинклінальною областю, а з'ясування закономірностей розміщення родовищ корисних копалин у ній можливе лише спільними

зусиллями геологів Східної та Центральної Європи [18, арк. 83–93]. Завдяки обміну науковим досвідом під час відряджень акад. В. Б. Порфир'єва до Угорщини 1960 р., а також до інших країн вдалося зібрати цінні матеріали, які були використані для розробки «Тектонічної схеми районування українських східних Карпат» і «Стратиграфічної схеми міоценових відкладів Закарпаття і Передкарпаття».

Від 17 травня до 6 червня 1962 р. в Угорщині перебував заввідділом геоморфології Інституту геологічних наук д. г.-м. н. І. Л. Соколовський. Український учений ознайомився з доробком угорських геологів у галузі вивчення четвертинних відкладів Угорщини та її геоморфології й виконав низку польових спостережень для вироблення загального підходу до природних явищ. Ця поїздка сприяла подальшому розвитку наукових контактів між Україною та Угорщиною в рамках співпраці у КБГА. Український учений відзначав, що в результаті двадцятиденного перебування вдалось отримати значні результати, зокрема: ознайомитись із сучасним станом четвертинних і геоморфологічних досліджень в Угорщині, започаткувати особисті контакти з угорськими вченими, напрацювати власну точку зору на четвертинні відкладення і геоморфологію Угорщини, без чого неможливо зіставити матеріали по Угорщині і прилеглих частинах території УРСР, відібрати проби для порівняльних аналізів лесових порід. Проведена робота дозволила виважено порівняти лесові породи Угорщини та України на підставі аналізів, виконаних за однією методикою. Також, на думку українського вченого, заслугоували на увагу застосовані в Угорщині окремі методи вивчення геоморфологічних і четвертинних відкладень та система обліку геологічних матеріалів [13, арк. 52–57]. Відібрані зразки лесових порід Угорщини були піддані порівняльному аналізу в лабораторіях Інституту геологічних наук АН УРСР [18, арк. 89–93].

На базі українських академічних установ здійснювалися стажування, під час яких поглиблювали наукову спеціалізацію молоді угорські вчені. Так, у 1960 р. ад'юнкт кафедри мінералогії та петрографії Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша Імре Кубович під час двотижневого наукового відрядження до України ознайомився з доробком Інституту геології корисних копалин у галузі вулканічних утворень.

Гарною нагодою зміцнити двосторонні зв'язки у вивченні флори і фауни пограниччя та прилеглих областей стало проведення у Львові в червні–липні 1960 р. Міжнародної конференції з вивчення флори і фауни Карпат, у роботі якої брали участь учені України, Угорщини, Румунії, Болгарії, Чехословаччини, Польщі. Обмін досвідом дозволив визначити подальші напрями спільної наукової роботи учених прикарпатських країн.

За напрямками наукових досліджень у *галузі математики, фізики, обчислювальної математики* співробітництво позначилося налагодженням сталих зв'язків. У 1956 р. низка фахівців з Угорщини поглибила свої знання, ознайомившись з новітніми методами досліджень в інститутах фізичного профілю АН УРСР. Угорські вчені-математики досить часто відвідували Інститут математики АН УРСР, зокрема в ньому протягом 1957 р. побували директор Інституту математики УАН акад. А. Реньї, проф. Л. Кальмар та проф. Л. Фукс. Угорські вчені виступили в інституті з доповідями: акад. А. Реньї – «Про організацію математичних досліджень в Угорщині», Л. Кальмар – «Про застосування релейно-контактних схем в обчислювальній техніці» і «Про дослідження в галузі математичної логіки», Л. Фукс – «Про нескінченні абелеві групи» [10, арк. 32].

Закріпити зв'язки вчених-математиків вдалося в 1958 р., коли Угорщину відвідав д. ф.-м. н. Ю. М. Березанський. Відомості, отримані під час відрядження до Угорщини, прискорили розв'язання і сприяли кращому розумінню деяких питань функціонального аналізу, були використані в роботі над темою «Дослідження спектра і спектральних розкладів для диференціальних і різницевих рівнянь» [7, арк. 82–110]. Цього ж року угорський математик А. Прекоп ознайомився з напрацюваннями колег з Інституту математики АН УРСР. Угорські математики А. Кертес, Я. Сендрей та І. Вінц побували 1959 р. у провідній математичній установі України. У 1962 р. науковий співробітник Математичного інституту УАН Я. Богнар ознайомився в Інституті математики АН УРСР з питаннями розкладання за власними функціями лінійних операторів і теорією просторів з індефінітною метрикою. Неодноразово відвідував Угорщину акад. Б. В. Гнеденко, який брав участь у міжнародних наукових заходах з математики, організатором яких виступала угорська сторона.

В Інституті математики АН УРСР всесвітнього визнання набула наукова школа з нелінійної механіки та теорії диференційних рівнянь, тому чимало угорських дослідників прагнули ознайомитися зі станом досліджень в українському інституті за цим напрямом. У 1968 р. до Інституту математики надійшло прохання прийняти угорського математика Г. Фрейда, який цікавився розробками українських колег з теорії наближення функції дійсної змінної, й інститут виявив готовність надати необхідну допомогу угорському вченому [22, арк. 46].

У 1959 р. угорський спеціаліст Д. Патакі пройшов тривале стажування в галузі напівпровідників в Інституті фізики АН УРСР, а 1960 р. с. н. с. цього інституту к. ф.-м. н. М. М. Пучеров брав участь у роботі Міжнародного колоквиуму з питань ядерної фізики низьких енергій, який проходив в Угорщині.

У 1957 р. у складі Відділу фізико-математичних наук АН УРСР було створено Обчислювальний центр, який успішно й динамічно розгорнув дослідження в актуальних для промисловості та військового сектору напрямках – розробці електронних обчислювальних машин та їх елементів, виконанні складних розрахунків, розробці методів математичних задач та систем автоматичного управління для військових потреб. Дослідження, очолювані видатним українським кібернетиком В. М. Глушковым, швидко дістали визнання у світі. Угорські вчені були частими гостями в цій установі. Зокрема, в 1959 р. Обчислювальний центр відвідав акад. УАН Л. Релеї. У 1960 р. директор Обчислювального центру чл.-кор. В. М. Глушков та с. н. с., к. ф.-м. н. В. С. Михалевич взяли участь у II Національному математичному з'їзді, що відбувся в Будапешті. В. М. Глушков неодноразово відвідував наукові установи Угорщини, зокрема в 1966 р. виступив із циклом лекцій з кібернетики в цій країні.

Президія АН УРСР 7 серпня 1961 р. прийняла постанову про створення Інституту кібернетики, включивши до його складу Обчислювальний центр. Інститут став потужним науковим осередком, зокрема з розроблення теорії цифрових автоматів. У 1961 р. проф. хімії УАН Ф. Чакі та н. с. М. Орбан ознайомилися в Обчислювальному центрі АН УРСР з обчислювальними машинами та роботами в галузі автоматизації хімічної промисловості [23, арк. 10].

Розвивались і двосторонні зв'язки в галузі фізичної хімії. У грудні 1955 р. Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського відвідали

директор Хімічного інституту УАН Г. Шай, учені-хіміки Д. Олах та Ф. Корді. Директор Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського акад. О. І. Бродський розповів гостям про основні напрями роботи інституту в галузі каталізу, механізмів хімічних реакцій, фотохімії [24, арк. 445]. Відвідати Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського прагнуло багато угорських учених. На цей час під керівництвом його директора акад. А. І. Бродського сформувався потужний науковий колектив, а проривні розробки очільника інституту з хімії ізотопів були відомі угорським ученим, тому він неодноразово відвідував наукові установи Угорщини, де ділився досвідом з колегами. Український учений на запрошення УАН у 1960 р. виїздив у наукове відрядження і прочитав низку лекцій, що привернули велику увагу угорських учених [12, арк. 34]. Зі звіту про результати відрядження дізнаємося, що, крім власне доповідей, український учений ознайомився з установами і лабораторіями, в яких проводилися дослідження за тематикою українських організацій. Особливо корисними виявилось ознайомлення з дослідженнями акад. Т. Ердей-Груца та Г. Шая, проф. З. Шабо [25, арк. 33–56].

Від 6 до 23 серпня 1961 р. в Інституті фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського перебував Р. Гроо, відряджений Угорським комітетом з використання атомної енергії. Під час наукового відрядження угорський фахівець ознайомився з методами ізотопного аналізу водню, кисню та азоту, з дослідженнями, що проводились у відділі хімії ізотопів, провів аналіз декількох зразків [11, арк. 151]. У 1962 р. цей інститут відвідала група з 56 співробітників хімічної промисловості УНР. Потужну групу угорських фахівців цікавили основні напрями досліджень, методики роботи з радіаційної хімії, каталізу, фотохімії. У 1966 р. в довготривалому відрядженні з обміну досвідом із зарубіжними колегами в Угорщині перебував к. х. н. Й. Й. Ділунг [20, арк. 66–67]. Широкі контакти з угорськими вченими Й. Й. Ділунга, відсутність мовного бар'єру у спілкуванні сприяли визнанню і популяризації в Угорщині розробок українських учених з фотохімії. Так, 2000 р., уже за часів незалежної України, Й. Й. Ділунга було обрано іноземним членом УАН.

Прикладні розробки, актуальні для впровадження в економіку, особливо цікавили обидві сторони. На середину 1950-х років Інститут будівельної механіки АН УРСР мав низку наукових досягнень, які викликали

зацікавлення іноземних колег. У цей час велися не лише розробки з механіки твердого тіла, а й дослідження з теорії та методів розрахунку елементів різних машин. Після реорганізації в установі з кінця 1959 р. було започатковано нові напрями роботи – дослідження фізико-механічних властивостей пластмас і розробка методів розрахунку конструювання деталей і конструкцій із пластмас. Колектив Інституту будівельної механіки дав можливість ознайомитися з власними дослідженнями в 1957 р. проф. Будапештського політехнічного інституту д-ру М. Кораху.

Зазначимо, що в 1958 р. к. т. н. І. В. Акаловський вивчав досягнення угорських колег у галузі високих частот і радіоапаратур. Протягом 1958–1959 рр. учений очолював лабораторію струмів високої частоти Інституту електротехніки, і тому це питання було важливим для наукової роботи.

На запрошення угорської сторони 1961 р. у довгостроковому науковому відрядженні перебував к. т. н., с. н. с. Фізико-технічного інституту О. А. Цигикало, який ділився з угорськими колегами досвідом з конструювання та експлуатації електростатичних прискорювачів.

Наукове відрядження к. т. н., с. н. с. Інституту гідрології і гідротехніки Р. Т. Слободяна до УНР у 1960 р. допомогло прискорити розв'язання деяких питань методики лабораторних досліджень і контрольовано-вимірювальної апаратури, зокрема для досліджень у фільтраційних лотках. Позитивний досвід організації досліджень угорськими вченими стоку в карстових районах, а також стоку річок з малих басейнів дістав успішного втілення на Богуславській гідрологічній станції та під час досліджень у Криму [12, арк. 33]. Це стало можливим завдяки набутому досвіду під час поїздки до Угорщини заввідділом гідрології Інституту гідрології і гідротехніки к. т. н. Г. І. Швеця. У квітні 1961 р. цей інститут відвідала група керівних співробітників Управління водного господарства та науково-дослідних водогосподарських установ Угорщини для ознайомлення з напрямками його роботи й структурою, а також з метою обміну результатами досліджень.

Група фахівців-металургів у кількості 8 осіб відвідала Інститут використання газу в комунальному господарстві та промисловості АН УРСР, де отримала консультації щодо способів використання природного газу для опалення мартенівських печей і шляхів збільшення їхньої продуктивності.

Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона співпрацював з низкою наукових установ та підприємств Угорщини, спільними зусиллями вдосконалюючи способи зварювання. Наукові установи АН УРСР брали активну участь у проведенні міжнародних виставок та ярмарків, які проходили за кордоном, зокрема й в Угорщині.

Так, на Будапештському міжнародному ярмарку 1963 р. (18–28 травня) працював інженер Дослідно-конструкторського бюро Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона В. Р. Шашкевич як стендист зі зварювального обладнання. На цьому заході зацікавленість угорських фахівців викликали зварювальні трактори Тс-17 і АДПГ-500, машина УГХС-5-2 для холодного зварювання алюмінію [26, арк. 51–52].

18 серпня 1965 р. редакцію журналу «Автоматическая сварка» відвідав редактор редакційного відділу Угорського експорту Й. Штейгервалд. Редакційний відділ займався рекламою угорських товарів, а Й. Штейгервалд цікавився виданням і встановлював контакти з технічними журналами СРСР. На пропозицію Й. Штейгервалда редакція «Автоматической сварки» замовила для журналу низку статей, зокрема огляд про стан зварювання в Угорщині, дописи про зварювання титану, пластмас, технічної естетики зварювального обладнання [27, арк. 67].

Українські академічні інститути здійснювали великий обсяг робіт з передавання країнам Центрально-Східної Європи науково-технічної документації. Інститут металокераміки і спецсплавів для УНР передавав металокерамічні контакти для використання їх Інститутом розвитку високоточної техніки, а Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона неодноразово надавав Угорщині науково-технічну документацію з питань найважливіших методів електрозварювання.

Керівник лабораторії нафтохімічної промисловості Інституту хімії полімерів і мономерів АН УРСР В. П. Крамський у квітні 1962 р. перебував протягом сімох днів на конференції з нафти, організованій Угорським хімічним товариством під егідою УНР у складі делегації АН УРСР. За результатами відрядження в лабораторії набула подальшого розвитку робота з електронно-обчислювального моделювання технологічних процесів, було споруджено установки, пов'язані з удосконаленням та оцінкою гідравлічного й електродинамічного моделювання деяких безрозмірних параметрів [18, арк. 123].

Українські та угорські гідробіологи підтримували зв'язки шляхом листування й обміну літературою, ознайомлювалися з напрямками наукових досліджень під час відряджень. Доктор С. Берталан – працівник відділу селекції риб Міністерства сільського господарства Угорщини – за період з 25 жовтня по 2 листопада 1962 р. ознайомлювався з роботою відділів експериментальної екології риб, іхтіології та гідробіології Інституту гідробіології АН УРСР, зокрема з питань селекції, розведення, годівлі та утримання коропа, лина, судака та молоді цих риб [18, арк. 145]. У галузі гідробіології слід виділити співпрацю в межах V сесії змішаної комісії із застосування Угоди про рибальство у водах Дунаю, засідання якої відбулося 1963 р. у Будапешті. Участь у цьому заході як член радянської делегації брав директор Інституту гідробіології д. б. н. О. В. Топачевський. Цього ж року інститут відвідав завідувач кафедри ботаніки і директор ботанічного саду Бухарестського університету І. Тарнавський [28, арк. 351]. Інститутом гідробіології виконувалися дослідження з вивчення гідрохімічного, гідробіологічного режимів і стану рибних запасів радянської ділянки Дунаю. Ці дослідження відбувалися відповідно до рекомендацій Змішаної комісії з використання Угоди про рибальство у водах Дунаю, укладеної урядами СРСР, НРБ, СРР та УНР. Матеріали наукових досліджень інститут щорічно репрезентував на засіданні комісії. Так, 21–29 травня 1965 р. в Києві відбулося засідання цієї комісії, на якому Інститут гідробіології представив низку доповідей з питань санітарно-біологічного режиму і рибного господарства Нижнього Дунаю [20, арк. 106–107].

У галузі гуманітаристики двостороннє співробітництво розвивалося шляхом участі в наукових заходах, ознайомлення угорських колег з напрямками наукової роботи українських установ гуманітарного профілю для подальшого вироблення напрямів співпраці в межах окремих наукових проєктів. У 1956 р. широко відзначалося 100-річчя від дня народження Івана Франка, і участь у заходах (ювілейні сесії в Києві та у Львові), організованих АН УРСР, брали вчені з Угорщини [29, арк. 140–143]. Ювілейна X наукова Шевченківська конференція в 1961 р. стала видатною подією в науковому і культурному житті не лише України. Угорську академію наук представляв акад. І. Вандарфельд.

Українсько-угорські історичні зв'язки досліджувалися в Інституті історії АН УРСР у координації з ученими Угорщини. Інститут історії

АН УРСР співпрацював з Військово-історичним інститутом УАН. У 1958 р. директор Національного музею в Будапешті д-р Ф. Фюлеп відвідав Інститут історії АН УРСР. У вересні 1961 р. Янош Хоршані, науковий співробітник Військово-історичного архіву в Будапешті, консулювався зі співробітниками Інституту історії з питань міжнародного антифашистського руху [18, арк. 22]. У червні–липні 1962 р. д. і. н. В. І. Клоков перебував у науковому відрядженні в Угорщині, де опрацьовував архіви з проблематики Другої світової війни. Метою відрядження був збір документальних матеріалів для колективних монографій «Українська РСР і зарубіжні соціалістичні країни» та «Історія УРСР у Великій Вітчизняній війні». Під час відрядження український учений виявив нові архівні матеріали про спільні дії українського та угорського народів у партизанській боротьбі та на фронтах Другої світової війни, надав консультації угорським дослідникам, зокрема угорському історичному Я. Хоршані, з питань Руху Опору [18, арк. 4]. Цього ж року Інститут історії АН УРСР відвідав угорський історик Гонфі, н. с. Військово-історичного інституту, який ознайомився з роботою відділу історії зарубіжних країн.

Як наголошує С. В. Віднянський, у 1949 р. в Інституті історії АН УРСР був створений відділ історії країн народної демократії, який до 1960 р. очолював Ф. П. Шевченко (з 1969 р. – чл.-кор. АН УРСР), і саме під його керівництвом реалізовувалися науково-дослідні теми з історії країн Центрально-Східної Європи, була налагоджена міжнародна наукова співпраця в галузі вивчення спільних моментів історії України з цими країнами [2, с. 63]. Результатом взаємодії українських і угорських істориків став збірник наукових статей, що побачив світ 1964 р., – «Українсько-угорські історичні зв'язки» (за редакцією Ф. П. Шевченка). До збірника ввійшли 12 статей провідних українських та угорських істориків. Хоча опубліковані дослідження базувалися на принципах марксистсько-ленінського вчення, варто наголосити на їх актуальності, залученні архівних та газетних матеріалів авторами збірників для відображення конкретного двостороннього співробітництва в різних галузях [30]. Наукові розробки Ф. П. Шевченка неодноразово публікувалися в угорських наукових періодичних виданнях.

Наукові зв'язки українських та угорських істориків продовжувались і в наступні роки. Зі звіту Інституту історії АН УРСР дізнаємося, що

13 вересня 1966 р. інститут відвідав генеральний директор Будапештського історичного музею д. і. н. Я. Діалмош, який взяв участь у науковому засіданні, організованому Інститутом історії АН УРСР та Українським товариством дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами, яке було присвячено українсько-угорським історичним відносинам. Я. Діалмош розповів про стан вивчення питання українсько-угорських зв'язків в Угорщині [20, арк. 113].

З-поміж західноукраїнських істориків міцні особисті стосунки з угорськими колегами мав акад. І. П. Крип'якевич. Співробітництво здійснювалось у сфері розробки питань допоміжних історичних дисциплін. Угорські архівісти та історики надали українському науковцю допомогу в підготовці матеріалів до збірника «Документи Богдана Хмельницького», який вийшов у двох частинах 1961 р. До збірника ввійшла низка архівних документів, зокрема з угорських архівів.

У галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії знаковим став візит у 1961 р. угорського аспіранта Імре Ференца, який займався дослідженням билин. У сфері його зацікавленості перебували фольклорні традиції, пов'язані з руськими героями історичного минулого. Учений працював в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР та в Державній публічній бібліотеці АН УРСР [11, арк. 66, 72–73].

У 1958 р. слід відзначити ономастичну конференцію, що проходила за участі українських учених в Угорщині. Дієве співробітництво в цій царині, яке набуло особливого значення зі створенням за постановою Президії АН УРСР від 10 лютого 1960 р. Комісії з топоніміки і ономастики при Бюро Відділу суспільних наук, провадив к. ф. н. К. К. Цілуйко [31, арк. 48]. У галузі мовознавства слід згадати про візит 1962 р. угорських мовознавців Л. Лерінце та І. Шаму до Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. Тут вони ознайомилися з методами збору матеріалів для діалектологічного атласу української мови. Також науковці-мовники здійснили експедиційний виїзд до селищ Закарпатської області з метою підготовки матеріалів для діалектологічного атласу і виступили по Закарпатському радіо з питань культури угорської мови [8, арк. 1–26].

У галузі археології згадаємо участь д. і. н. В. Й. Довженка в IV Міжнародній робочій нараді археологів-славистів у Будапешті (з 22 по 28 жовтня 1963 р.) за темою «Слов'яни на Дунаї» [32, арк. 28]. Пробле-

ма заселення слов'янами Подунав'я і Балкан належить до актуальних в історії середньовічної Європи, оскільки це явище змінило її етнічну та політичну карту. Український учений виступив з доповіддю «Риси господарства та соціального устрою у слов'ян Подніпров'я в період заселення Балкан» [16, арк. 162–172], а загалом на нараді було прочитано 22 доповіді. Угорських дослідників цікавили передусім фонди Інституту археології АН УРСР, які активно досліджувалися під час наукових відряджень.

О. Адамишин зазначає, що наукові зв'язки українських, зокрема львівських, та угорських археологів у досліджуваній період не були чисельними та інтенсивними і відзначилися лише одним візитом до Інституту суспільних наук, коли його в 1970 р. відвідала н. с. Інституту археології УАН Є. Симонова, яка ініціювала обмін літературою [1, арк. 407–416].

Сторони були зацікавлені й у розвитку зв'язків у галузі економіки. Ще 4 липня 1955 р. до Києва прибули угорські вчені з Інституту політичної економії УАН: директор інституту чл.-кор. Фріш Іштван, заступник директора Донат Ференц та завідувачий відділом загальних проблем політичної економії проф. Надь Томаш. Угорські вчені побували в Інституті економіки АН УРСР, де заступник директора інституту з наукової частини к. е. н. О. С. Короїд ознайомив колег зі структурою та напрями роботи установи [9, арк. 162–163]. Цей візит відбувся на запрошення АН УРСР і мав на меті налагодити співробітництво у сфері економічних досліджень [24, арк. 162–163].

У 1960 р. угорський економіст Тібор Тотт протягом місяця вивчав напрацювання Інституту економіки в галузі господарського розрахунку та обчислення собівартості. Угорський економіст Вагі Ференц у 1961 р. ознайомився в Інституті економіки з результатами досліджень принципів та практики сільськогосподарського ціноутворення. У листопаді 1964 р. український Інститут економіки відвідав угорський економіст Отто Шанді. 16 листопада його прийняв учений секретар установи Г. С. Фтомов. Відбулася розмова з к. е. н. П. П. Пасічником та Г. П. Жеребкіним з питань розвитку тваринництва в Україні, ролі промисловості в покращанні продукції тваринництва. 17 листопада угорського вченого прийняв заступник директора інституту к. е. н. А. Ф. Чайковський,

який надав консультації з питань економічної ефективності концентрації та спеціалізації в сільському господарстві, ролі матеріальної зацікавленості у збільшенні продукції тваринництва тощо [33, арк. 1–2].

З довідки про книгообмін з УНР дізнаємося, що станом на 1956 р. Державна публічна бібліотека УРСР співпрацювала з Бібліотекою УАН, Угорським національним музеєм у Будапешті, Центральною сільсько-господарською бібліотекою, Бібліотекою Угорського державного геологічного інституту [34, арк. 11–13], а вже в 1957 р. обмін літературою установами АН УРСР здійснювався з 17 дослідними установами Угорщини [10, арк. 1–16]. Подальші роки відзначилися активізацією співробітництва у двосторонньому книгообміні. Слід наголосити, що українські та угорські фахівці постійно обмінювалися науковими публікаціями, відбитками праць та іншими матеріалами.

Вивчав досвід організації бібліотечної справи та міжнародного книгообміну під час відрядження в 1958 р. і директор Державної публічної бібліотеки АН УРСР М. П. Рудь, який отримав корисну інформацію про досвід угорських колег з мікрофільмування та фотокопіювання наукових матеріалів, реставрації унікальних видань, бібліографічного обслуговування, механізації окремих процесів бібліотечних робіт. Ці напрацювання дістали втілення у практичній діяльності [7, арк. 82–110]. Також цього року досвід бібліотечної роботи в Державній публічній бібліотеці АН УРСР вивчали угорські фахівці.

Станом на 1970 р. двостороннє співробітництво АН УРСР та УАН відбувалося за 12 проблемами і темами. До Угорщини цього року виїздили 15 українських учених, і така ж кількість угорських учених відвідала Україну. Здійснювалися дослідження за темами: «Фізико-хімічні властивості органоглин», «Розкладання гумусових речовин каустоболітів мікроорганізмами», «Сінапси в центральній нервовій системі та вегетативних гангліях», «Фізика твердого тіла», «Обчислювальна техніка» та ін. [35, с. 240].

Наукова новизна роботи полягає в систематизації та аналізі розлогого комплексу архівних джерел з історії українсько-угорських міжкалідемічних зв'язків, уведенні до наукового обігу ще не досліджених архівних документів та здійсненні на їхній основі комплексної реконструкції напрямів та форм співробітництва академічних установ і окремих уче-

них України та Угорщини. Також цим дослідженням здійснюється популяризація Архівного фонду НАН України.

Висновки. Отже, протягом 1953–1970 рр. українсько-угорські між-академічні зв'язки розвивалися динамічно. Якщо в середині 50-х років ХХ ст. наукові зносини мали ознайомчий характер, то вже від початку 1960-х років вони набули сталих форм співробітництва, до яких належали реалізація спільних наукових проєктів, наукові відрядження, стажування, участь у наукових заходах, консультації, двосторонній обмін науковою літературою, спільна публікаційна діяльність, вивчення колекційного матеріалу тощо.

Паралельно розвивалося співробітництво й учених АН УРСР з угорськими колегами із закладів вищої освіти. Воно здійснювалося за широким спектром наукових досліджень і постійно збагачувалося новими напрямками, видами і формами.

Проведена нами історична реконструкція українсько-угорського наукового співробітництва сприятиме цілісному відтворенню історії НАН України різних хронологічних зрізів. Залучення широкого кола архівних документів є необхідним базисом подальших досліджень у цій царині.

Список використаних джерел

1. Адамашин О. Наукові контакти працівників відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР з науковцями країн Західної і Центральної Європи // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2014. Вип. 18. С. 407–416.
2. Віднянський С. Славистичні дослідження в Інституті історії України НАН України: основні етапи, напрями і тенденції розвитку // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2015. Вип. 24. С. 60–84.
3. Загородній А. Б. Є. Патон і розвиток міжнародних наукових зв'язків // Вісник НАН України. 2012. № 2. С. 99–108.
4. Історія Національної академії наук України. 1956–1960. Ч. 1: Документи і матеріали. Київ, 2015. 872 с.; Історія Національної академії наук України. 1961–1965: Ч. 1. Документи і матеріали. Київ, 2020. 944 с.
5. Індиченко Г. В. Участь учених АН УРСР у міжнародних наукових заходах (1961–1965): історико-джерелознавчий аспект // Архіви України. 2019. № 4. С. 90–105.

6. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 2.
7. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 6484.
8. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 228.
9. Там само. Спр. 8.
10. Там само. Спр. 27.
11. Там само. Спр. 152.
12. Там само. Спр. 135.
13. Там само. Спр. 225.
14. Там само. Спр. 273, т. 3.
15. Там само. Спр. 358, т. 3.
16. Там само. Спр. 272.
17. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). Ф. 258. Оп. 1. Спр. 430.
18. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 227.
19. ІА НБУВ. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 500.
20. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 361.
21. Там само. Спр. 636.
22. ІА НБУВ. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 844.
23. Архів Президії НАН України. Ф. 251. оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 179.
24. Там само. Спр. 10.
25. ІА НБУВ. Ф. 7. Оп. 2. Спр. 37.
26. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 274, т. 4.
27. Там само. Спр. 360.
28. Науковий архів Інституту гідробіології НАН України. Оп. 1. Спр. 351.
29. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 3.
30. Українсько-угорські історичні зв'язки = *Ukrán-Magyar történelmi kapcsolatok* : зб. пр. / відп. ред. Ф. П. Шевченко; АН УРСР, Ін-т історії. Київ : Наукова думка, 1964. 246 с.
31. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 939, т. 2.
32. Там само. Оп. Відділення наук. Спр. 694.
33. ІА НБУВ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 833.

34. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр. 19.
35. Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1970 году. Киев : Наукова думка, 1971.

Hanna Indychenko

*V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-2225-0214

Web of Science Researcher ID AAS-2767-2021

e-mail: Indychenko@ukr.net

Ukrainian-Hungarian interacademic cooperation in light of archival documents: trends and directions (1953–1970)

Aim of the research. The study is based on little known and partly unexplored archival documents, conducted a historical reconstruction of Ukrainian-Hungarian scientific academic cooperation in 1953–1970. **The research methodology** consists in the application of historical-archival, source studies, chronological methods, as well as methods of analytical and synthetic processing of materials and scientific expertise. **The scientific novelty** of the work lies in the systematization and analysis of an extensive set of archival sources on the history of Ukrainian-Hungarian inter-academic relations, introduction of unexplored archival documents and, based on them, comprehensive reconstruction of areas and forms of cooperation between academic institutions and individual scientists of Ukraine and Hungary. This study also popularize the Archival fond of the National Academy of Sciences of Ukraine. **Conclusions.** Based on the analysis of archival documents and the involvement of individual developments of Ukrainian scientists in the research problem, we conclude that scientific cooperation between Ukrainian and Hungarian scientists during 1953–1970 developed dynamically and aimed at solving important scientific issues. Cooperation in the field of practical implementation of research results was especially fruitful. If in the 50's of the 20th century and in the early 60's of the 20th century cooperation had a partly acquaintanci nature with the work of both Ukrainian and Hungarian scientists, then from the mid-60's of the 20th century bilateral cooperation was actualized by the implementation of joint research and development in many scientific areas. The most effective was cooperation in biochemistry, chemistry, physiology, geology, geophysics, zoology, mathematics, cybernetics, and socio-humanitarian sciences.

Key words: cooperation, science, historical reconstruction, archival document, Ukraine, Hungary, Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Archival Studies of the National Library of Ukraine.

*Стаття підготовлена 10 травня 2022 року;
подана до друку 19 травня 2022 року.*